

Małgorzata Michalska

Uwarunkowania historyczno-kulturowe współczesnej religijności ludności polskiej na Zaolziu

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 3, 179-191

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Michalska

Uniwersytet Wrocławski

Uwarunkowania historyczno-kulturowe współczesnej religijności ludności polskiej na Zaolziu

Zaolzie to ta część Śląska Cieszyńskiego, która 28 lipca 1920 roku decyzją Rady Ambasadorów zwycięskich w pierwszej wojnie światowej mocarstw, obradujących w belgijskim uzdrowisku Spa, przypadła ówczesnej Czechosłowacji. W ten sposób 123 923 Polaków, co stanowiło 69% wszystkich mieszkańców tej części Śląska Cieszyńskiego, znalazło się poza granicami kraju¹.

Region zaolziański, jak i cały obszar Śląska Cieszyńskiego, w przeszłości i w czasach współczesnych stanowi teren pogranicza etniczno-językowo-kulturowo-wyznaniowego, z wszelkimi konsekwencjami rozwoju tego typu obszarów. Cechą tego pogranicza był i jest mieszany skład narodowościowy, wyznaniowy i klasowy mieszkającej tu ludności. Miało to i ma niewątpliwy wpływ na kształtowanie się współczesnej religijności ludności polskiej mieszkającej na Zaolziu. Aby lepiej poznać to zjawisko, należy wziąć pod uwagę historyczny rozwój całego Śląska Cieszyńskiego aż do momentu jego podziału na część przynależną do Polski i na część przynależną do Czechosłowacji (obecnie Czechy), a także na warunki rozwojowe religii i religijności w ramach tego ostatniego państwa.

¹ S. Z a h r a d n i k: *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności 1880–1991*. Trzyniec 1991, s. 12, 21.

Przynależność państwowa Śląska Cieszyńskiego

Przynależność polityczna Śląska Cieszyńskiego w ciągu wieków często ulegała zmianom. Niosło to też ze sobą zmiany stosunków narodowościowych, wyznaniowych oraz przynależności administracyjnokościelnej. Śląsk przez kilka wieków należał politycznie do Czech, kościelnie do Polski², a jak można wnioskować na podstawie znanych od dwóch stuleci spisów ludności – jego skład narodowy był niejednolity. Wcześniej mieszkające tu grupy etniczne, których dziedzictwo dało podstawę rozwinięcia się w XIX wieku świadomości narodowej, były także zróżnicowane, choć zbliżone kulturowo. Zarządzający tą ziemią kolejni władcy mieli niemały wpływ na kształtującą się tutaj kulturę, a także sytuację wyznaniową i pozycję Kościołów. Istniejące w latach 1290–1653 Księstwo Cieszyńskie było tworem jednolitym, nie podzielonym Olzą na części. Panowali tu Piastowie cieszyńscy. Aż do roku 1339 tereny te wraz z resztą ziem śląskich należały do Polski, następnie do Korony Czeskiej i razem z nią w 1526 roku zostały wcielone do monarchii habsburskiej³. W 1742 roku po wojnach prusko-austriackich doszło do podziału Śląska. Jednak jego część cieszyńska pozostała nadal przy Habsburgach aż do końca pierwszej wojny światowej. Od tej pory na czele urzędów nie stał już Urząd Główny Wrocławski, ale Urząd Gubernialny, a później Dyrekcja do Spraw Politycznych i Kamealnych w Opawie. Wszelki prośby do cesarza, a także edykty cesarskie nie szły już przez Wrocław, lecz przez Opawę⁴.

W XVI wieku na Śląsk Cieszyński dotarła reformacja. Za jej początek przyjmuje się rok 1539. Wtedy to małoletniemu Waclawowi II Adamowi odebrał władzę namiestnik Moraw, hrabia Jan z Persteinu – ewangelik⁵. Sprawował on z Moraw i Czech predykatów czeskich, którzy w kościołach na Śląsku Cieszyńskim wprowadzili śpiew i głosili kazania w języku czeskim. Wcześniej na tym terenie język czeski w liturgii nie był znany⁶. Do reformatów przeszedł również Waclaw II Adam (1528–1579), co miało wpływ na przeobrażenia wyznaniowe w Księstwie Cieszyńskim. Na protestantyzm przeszli mieszkańcy Cieszyna oraz okolicznych wsi, a także miejscowa szlachta⁷. Liturgię sprawo-

² E. S z r a m e k: *Śląsk jako problem socjologiczny*. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1934, T. 3, s. 26, 29.

³ D. K a d ł u b i e c: *Śląsk jako pogranicze kulturowe*. „Zwrot” 1995, nr 1, s. 15.

⁴ Ks. K. M i c h e j d a: *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim (od Reformacji do roku 1909)*. W: *Z historii Kościoła ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*. Katowice 1992, s. 25.

⁵ W. J o s i e k: *Dzieje ewangelicyzmu na Śląsku Cieszyńskim*. Cz. I. „Zwrot” 1995, nr 8, s. 37–40.

⁶ Ks. J. L o n d z i n: *Jaki wpływ miała reformacja na ukształtowanie się stosunków polskich na Śląsku Cieszyńskim?* Cieszyn 1934, s. 8, 10.

⁷ W. J o s i e k: *Dzieje ewangelicyzmu...*, Cz. I, s. 37–40.

wano wtedy w językach łacińskim, niemieckim i czeskim⁸. Ruch reformatorski w tych czasach nie dotarł tylko w okolice Frydka. Prawdopodobnie ziemia frydecka była wówczas w rękach katolickich panów von Logau, wskutek czego aż do początków XX wieku zdołała zachować charakter katolicki⁹. Jednak już następca Waclawa II Adama, Adam Waclaw, początkowo protestant, w 1610 roku przeszedł na wiarę katolicką. Mimo nie sprzyjających warunków mieszkańcy Cieszyna utrzymali się przy protestantyzmie. Przyznano im kościółek cmentarny św. Trójcy i pozwolono udawać się na nabożeństwa do wsi sąsiednich, gdzie nikt nie odbierał ewangelikom kościołów ani nie zakazywał odprawiania nabożeństw, ponieważ zarządzała nimi szlachta, a nie książę¹⁰. Mimo to na skutek drastycznych i nietolerancyjnych zarządzeń zbory Księstwa Cieszyńskiego, które już wówczas należało do monarchii austro-węgierskiej zarządzanej przez katolickich Habsburgów, ulegały dezorganizacji i praktycznie od roku 1635 pozostawały bez duchowego kierownictwa¹¹. W wyniku zwycięstwa wojsk najemnych Habsburgów nad wojskami stanów czeskich w roku 1620 pod Białą Górą nastąpiła bezwzględna rekatolizacja ziem im podległych. Powstawały tajne zbory, a nabożeństwa odbywały się w górskich lasach. Na Śląsku Cieszyńskim kazania wygłaszali przybywający ze Słowacji i Polski kaznodzieje. W wyniku zewnętrznych nacisków Kościół ewangelicki na tym terenie zaczął przeradzać się w kościół laików. Punkt ciężkości ewangelickiego życia wiary przeniósł się z kościołów do domów i rodzin¹². Dopiero za zgodą cesarza Józefa I w 1709 roku wybudowano w Cieszynie kościół Jezusowy i założono zbór. W ten sposób Cieszyn stał się centrum protestantyzmu nie tylko dla Księstwa Cieszyńskiego, ale także dla obszarów sięgających po Głubczyce, Bogumin, Tarnowskie Góry, Pszczynę, zamieszkanymi przez 40 tysięcy wiernych. Taka sytuacja trwała 72 lata¹³. W następstwie przejęcia części Śląska przez króla pruskiego Fryderyka II Wielkiego ewangelicki zbór w Cieszynie jako jedyny ewangelicki zbór w Austrii znalazł się w całkowitej izolacji i zdany był wyłącznie na własne siły¹⁴. Dopiero 13.10.1781 roku cesarz Józef II – syn Marii Teresy – wydał Patent Tolerancyjny, przyznający trzem wyznaniom, tj. ewangelikom wyznania augsburskiego i wyznania helweckiego oraz prawosławnym, prawo do praktyk religijnych, czyli prywatnych nabożeństw, i zapewniający im tolerancję. Religią panującą w monarchii pozostawał nadal katolicyzm,

⁸ Ks. K. M i c h e j d a: *Dzieje Kościoła ewangelickiego...*, s. 25.

⁹ Tamże, s. 23.

¹⁰ Tamże, s. 31.

¹¹ R. J a n i k: *Znaczenie patentu tolerancyjnego dla odnowy życia religijno-kościelnego na Śląsku Cieszyńskim*. W: *Z problemów reformacji*. T. 3/4. Warszawa 1981–1982, s. 55.

¹² Tamże, s. 55.

¹³ Tamże, s. 56–57.

¹⁴ W. J o s i e k: *Dzieje ewangelicyzmu na Śląsku Cieszyńskim*. Cz. III. „Zwrot” 1995, nr 10, s. 31.

a Kościołem dominującym – Kościół rzymski¹⁵. W pierwszych latach po wydaniu dekretu tolerancyjnego na obszarze Księstwa Cieszyńskiego powstało dziesięć nowych zborów protestanckich. Miały one najczęściej charakter polsko-niemiecki. Początkowo dojeżdżali do nich duchowni z Cieszyna, ale zbory szybko się usamodzielniały i wkrótce miały własnych pastorów. 14.12.1807 roku został utworzony seniorat śląski¹⁶. W tym czasie wzrosła rola polskiej ludności wiejskiej w krzewieniu ewangelicyzmu, w przeciwieństwie do zniemczonej miejscowej szlachty. Z tego powodu szlachtę nazywano zbozem niemieckim, a lud – zbozem polskim. Z szeregów protestantów wywodzili się pierwsi budziciele polskiej świadomości narodowej¹⁷.

Po Wiośnie Ludów władzę w monarchii austro-węgierskiej objął Franciszek Józef I. Wydał on kolejno w latach 1849, 1859, 1861 trzy dekryty utrwalające pozycję Kościoła ewangelickiego w państwie. Ostatni, zwany Patentem Protestanckim, ukazał się 8.04.1861 roku i dawał podstawę prawną bytu Kościoła ewangelickiego. W myśl tego dekretu ewangelicy uzyskali pełnię praw obywatelskich i politycznych¹⁸.

W wyniku podziału Śląska Cieszyńskiego w 1920 roku pojawił się problem powstania nowego zboru w Czeskim Cieszynie. Początkowo, na mocy umowy polsko-czechosłowackiej (art. 27) z dnia 29.11.1920 roku członkowie zboru czeskocieszyńskiego mogli korzystać z nabożeństw i innych posług kościelnych zboru w Cieszynie (Polska). Obie strony gwarantowały, że nie będą stawiały przeszkód w korzystaniu ze wspólnego dotychczas kościoła Jezusowego i urzędzeń parafialnych¹⁹. Niespodziewanie zgłoszona została inicjatywa założenia odrębnego zboru w Czeskim Cieszynie, którą podjęli Niemcy i Ślązacy. W łonie Kościoła wznowiono w ten sposób walkę narodowościową. Odrębny zbor powstał w Czeskim Cieszynie już w lecie 1921 roku²⁰. Jednak polscy ewangelicy, którzy po podziale Śląska znaleźli się w Czechosłowacji, nie chcieli pogodzić się z dążeniami ewangelików niemieckich, chcących zbor w Czeskim Cieszynie przyłączyć do niemieckiego Kościoła ewangelickiego²¹. Założyli własny zbor o polskim charakterze, który został zatwierdzony 20.06.1928 roku, a w latach 1931–1932 wybudowali nowy kościół ewangelicki na Niwach

¹⁵ R. J a n i k: *Znaczenie patentu...*, s. 58.

¹⁶ Ks. K. M i c h e j d a: *Dzieje Kościoła ewangelickiego...*, s. 138–139.

¹⁷ W. J o s i e k: *Dzieje ewangelicyzmu...*, Cz. III, s. 34.

¹⁸ T e n ż e: *Dzieje ewangelicyzmu na Śląsku Cieszyńskim*. Cz. IV. „Zwrot” 1995, nr 11, s. 35; ks. K. M i c h e j d a: *Dzieje Kościoła ewangelickiego...*, s. 160–161.

¹⁹ J. P a s z e k: *Praca ks. dra Józefa Bergera w nowo utworzonym zborze ewangelickim w Czeskim Cieszynie*. W: *Józef Berger*. Czeski Cieszyn 1996, s. 10–11.

²⁰ Ks. J. B e r g e r: *Ewangelicki Zbór Cieszyński po podziale Śląska w roku 1920*. Czeski Cieszyn 1930, cyt. za: W. Olsz. [rec.], „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1931, T. 3, s. 411.

²¹ Ks. J. W a ł a c h: *Sylwetka ks. dra Józefa Bergera*. W: *Józef Berger...*, s. 10–11.

w Czeskim Cieszyńsku. Uroczystość poświęcenia kościoła przemieniła się w manifestację ludu ewangelickiego z całego Śląska Cieszyńskiego i Polski²². Czeskie zbory w Czechach i na Morawach, po odrzuceniu dotychczasowego podziału na tzw. zbory kalwińskie i luterzańskie, utworzyły narodowy Kościół Czeskobraterski²³. W okresie przed wybuchem drugiej wojny światowej podniosła się znacznie liczba wiernych w polskim zborze m.in. z powodu napływu wielu ewangelików z innych stron Polski, a szczególnie Śląska. Utworzono jedną diecezję kościelną na Śląsku²⁴.

Po drugiej wojnie światowej nad zborami Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego Wyznania zawisła groźba ze strony Kościoła Czeskobraterskiego, który dążył do ich zaanektowania. Mimo tych nie sprzyjających okoliczności powstawało coraz więcej samodzielnych zborów²⁵. Kiedy w 1948 roku władzę w Czechosłowacji przejęli komuniści, Śląskiemu Kościołowi Ewangelickiemu Augsburskiego Wyznania przyszło działać w podobnych warunkach jak innym Kościołom, o czym piszę dalej. Zmiany na lepsze nastąpiły po roku 1989, czyli po „aksamitnej rewolucji”. W latach dziewięćdziesiątych doszło do rozłamu w Śląskim Kościele Ewangelickim Augsburskiego Wyznania, wskutek czego w styczniu 1995 roku utworzono nowy Luterński Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania. Rozłam nie miał charakteru narodowego, ale personalny.

Przynależność administracyjnokościelna Śląska Cieszyńskiego

Pod względem administracji kościelnej cały Śląsk Cieszyński należał do archidiecezji wrocławskiej, sięgającej od Jabłonkowa aż po Szczecin. Już po wojnie siedmioletniej (1756–1763) podejmowano starania o przyłączenie obszaru Śląska Cieszyńskiego do diecezji czeskich, a nawet do diecezji krakowskiej (Paweł Stalmach). Koła niemieckie w latach sześćdziesiątych XIX wieku zabiegały o powołanie biskupstwa w Opawie²⁶. W czasie zaboru austriackiego w XIX wieku utworzono dla Śląska Cieszyńskiego tzw. Arcybiskupi Wikariat Generalny

²² J. P a s z e k: *Praca ks. dra Józefa Bergera...*, s. 12.

²³ Ks. J. W a ł a c h: *Rola Kościoła Ewangelickiego A. W. po pierwszej wojnie światowej aż do czasów współczesnych*. Czeski Cieszyń 1993, s. 1 [maszynopis].

²⁴ J. P a s z e k: *Praca ks. dra Józefa Bergera...*, s. 15.

²⁵ Tamże, s. 18–19.

²⁶ J. C h l e b o w c z y k: *O prawie do bytu małych i młodych narodów*. Warszawa–Kraków 1983, s. 266.

z siedzibą w Cieszynie. Wcześniej również były podejmowane próby powołania oddzielnej administracji kościelnej tego terenu²⁷.

Kiedy po pierwszej wojnie światowej część Śląska Cieszyńskiego została włączona do Czechosłowacji, podzielono teren Śląska Cieszyńskiego pod względem administracyjnokościelnym na trzy komisariaty: a) cieszyńskopolski; b) wschodnioczeski obejmujący Zaolzie (dekanaty: frysztański, frydecki, jabłonkowski i karwiński) oraz c) zachodnioczeski. Po powstaniu w 1925 roku diecezji katowickiej wcielono do niej komisariat cieszyński. Rząd czechosłowacki w 1935 roku czynił starania o podporządkowanie czeskiemu Kościołowi katolickiemu parafii należących do archidiecezji wrocławskiej, a leżących w granicach Czechosłowacji. Duchowieństwo polskie broniło się przed wcieleniem parafii zaolziańskich do biskupstwa ołomunieckiego i prosiło Stolicę Apostolską o utworzenie odrębnej samodzielnej delegatury w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego²⁸.

Po drugiej wojnie światowej powstała na Zaolziu nowa organizacja kościelna. Ordynariusz wrocławski, ks. kardynał Bertram, mianował ks. prałata Franciszka Onderka, profesora seminarium duchownego w Widnawie, swoim pełnomocnikiem sprawującym pieczę nad czechosłowacką częścią archidiecezji wrocławskiej. Później papież Pius XII podniósł ją do rangi Administracji Apostolskiej w Czeskim Cieszynie²⁹. W 1977 roku została przyłączona do diecezji ołomunieckiej. Była ona wprawdzie cały czas przez nią zarządzana, ale formalnie należała do archidiecezji wrocławskiej³⁰. 30.05.1996 roku utworzono nową diecezję ostrawsko-opawską (wydzieloną z diecezji ołomunieckiej), w której skład wchodzi również dwa dekanaty: karwiński i frydecki, obejmujące tereny Zaolzia³¹.

Stosunki narodowe

Skomplikowane dzieje tej ziemi sprawiły, że obok rodzimej ludności polskiej zamieszkiwali tutaj Czesi, Słowacy, Morawianie, Niemcy, Żydzi, Cyganie

²⁷ Ks. J. K u ś: *Szkice z dziejów kościelnych Śląska Cieszyńskiego*. Kraków 1983, s. 21, 60, 81.

²⁸ Tamże, s. 47, 60–61.

²⁹ Ks. M. K l i s z: *Życie wyznaniowe i jego wpływ na kształtowanie świadomości narodowej na Zaolziu*. Czeski Cieszyn 1993, s. 4 [maszynopis].

³⁰ Ks. T. F i t y c h: *Kościół milczenia dzisiaj. Wypowiedzi księży biskupów Czech i Moraw na pięć lat po odzyskaniu niepodległości*. Praga–Nowa Ruda 1995, s. 177.

³¹ Z. W i e t r z a k SJ: *Kościół Katolicki w Europie Środkowo-Wschodniej*. Kraków 1997, s. 83.

oraz nieliczni przedstawiciele innych narodowości. W zależności od danego okresu historycznego Śląsk Cieszyński miał w większym lub mniejszym stopniu wielonarodowy charakter³². Znaczną grupą etniczną byli przybywający tutaj koloniści niemieccy, którzy wtapiali się w miejscową ludność. Największa fala Niemców napłynęła w dobie rozwijającego się przemysłu górniczo-hutniczego i sukienniczego (wieki XVIII i XIX). Spośród trzech warstw społecznych zamieszkujących ziemię cieszyńską najpierw zniemczyła się szlachta, następnie zamożne mieszczaństwo, ale trzon ludności żyjącej na wsi pozostał polski³³. W ciągu ostatnich stu lat struktura narodowościowa tego obszaru uległa dużym zmianom. Pierwsze austriackie spisy ludności z 1880 roku wskazują, że liczba mieszkańców narodowości polskiej wynosiła 76% ogółu ludności. Dzisiaj (dane z 1991 roku) zmalała do 12% na korzyść narodowości czeskiej³⁴.

W drugiej połowie XIX wieku w związku z rozwojem przemysłu i górnictwa zaczęła ściągać do Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego (największego zagłębia węglowego ówczesnych Austro-Węgier) ludność niemal z całej monarchii. Najwięcej przybyło Polaków z Galicji. Stanowili oni niewykwalifikowaną siłę roboczą, natomiast specjaliści techniczni pochodzili z Czech i Moraw, a także częściowo ze Styrii i Dolnej Austrii³⁵. Właścicielami kopalń byli Niemcy. Zarządcy, dyrektorzy, wyżsi urzędnicy państwowi, właściciele mniejszych przedsiębiorstw – to także głównie Niemcy i w niewielkim stopniu Czesi³⁶. Przybywający tu Polacy stosunkowo szybko ulegali procesom asymilacji i wtapiali się w środowisko. Nowi mieszkańcy zagłębia rekrutowali się z różnych grup społecznych, podzielali różne wzorce i wartości kulturowe. Większość przybyszów była ludźmi młodymi, wyrwanymi ze środowisk swego pochodzenia. W nowym otoczeniu stopniowo kształtowali nowe wzory kulturowe. Do ich tworzenia przyczyniły się na początku XX wieku szkoły oraz liczne organizacje polityczne, sportowe, kulturalne, zarówno czeskie, jak i polskie. Miały one często powiązania z ruchem socjalistycznym. Pod wpływem procesów urbanizacyjnych zmieniało się tradycyjne środowisko wiejskie³⁷.

Druga większa fala przybyszów na te tereny nastąpiła w latach sześćdziesiątych naszego wieku. Miała ona charakter zorganizowanej emigracji pracowniczej (szczególnie Czechów i Słowaków). Doszło do rozbitcia zwartego terenu zasiedlenia ludności polskiej. Miejscowości uchodzące za typowo pol-

³² E. R o s n e r: *Kultura cieszyńska – kultura pogranicza*. W: *Na pograniczach*. Red. Z. J a s i ń s k i. Opole 1991, s. 98.

³³ J. P i l c h: *Polskie pierwodruki cieszyńskie*. Cieszyn 1990, s. 5.

³⁴ S. Z a h r a d n i k: *Struktura narodowościowa...*, s. 11–15.

³⁵ J. C h l e b o w c z y k: *O prawie do bytu...*, s. 323–324.

³⁶ J. R u s n o k: *Zaolzie*. „*Annales Silesiae*” 1991, Vol. 21, s. 12.

³⁷ D. D o b r o w o l s k a: *Ostrawa we wspomnieniach górników wielkich (z dziejów migracji zarobkowych chłopów i robotników matopolskich)*. „*Zaranie Śląskie*” 1963, R. 26, z. 2, s. 141–142.

skie zostały wchłonięte przez nowo powstające (np. Błędowice i Żywocice zostały włączone do Hawierzowa) lub rozbudowujące się miasta (Karwina)³⁸. Przybysze przynieśli swój system wartości, który w konfrontacji z nowym środowiskiem osiedlenia ulegał zmianie. Właśnie na tym obszarze Zaolzia obserwujemy daleko posuniętą sekularyzację życia, szczególnie w wielkich tzw. miastach-sypialniach, takich jak Hawierzów, Karwina, Bogumin czy Orłowa. Zmiana środowiska życia, daleko idące uprzemysłowienie terenu, rozluźnienie więzi międzyludzkich spowodowały odejście od Kościoła i tradycyjnych praktyk religijnych. Migracje zmieniły zasadniczo strukturę narodowościową tego regionu. Na to nałożyły się nowe podziały administracji państwowej z 1960 roku. W okresie międzywojennym na terenie Zaolzia istniały dwa powiaty – Czeski Cieszyn i Frysztat. Teraz został zlikwidowany powiat cieszyński. Jego ziemie częściowo przyłączono do powiatu Karwina (dawniej Frysztat), a częściowo do nowo utworzonego powiatu Frydek-Mistek. Ten akt administracyjny rozbił względną zwartość ludności polskiej i spowodował, że jej liczba w tym ostatnim powiecie znacznie spadła³⁹. Dokonywano także przyłączeń poszczególnych wiosek do większych miast, np. do Trzyńca. Zachowały one jednak w większości swój charakter. W ostatnim czasie obserwujemy tendencje odwrotne. Miejscowości niegdyś wcielone sztucznie do miast ponownie tworzą samodzielne jednostki administracyjne. Generalnie urbanizacja i industrializacja przyczyniły się do pomniejszenia roli religii w życiu mieszkańców tego obszaru. Dodatkowo wskutek szkód górniczych zamkniętych bądź zniszczonych zostało wiele kościołów (na przykład kościół św. Henryka w Karwinie-Solcy, św. Barbary w Łąkach nad Olzą). W ten sposób uległy likwidacji ośrodki kultu oraz oddziaływania duszpasterskiego, które integrowały środowisko. Zmniejszenie udziału procentowego ludności polskiej w poszczególnych miejscowościach, szczególnie widoczne na obszarach uprzemysłowionych, znajduje swoje odzwierciedlenie w religijności mieszkańców tych terenów. Jest ona bardziej rozwinięta na terenach podgórskich, gdzie żyje więcej Polaków. Szczególnie wyraża się to w większym zaangażowaniu w podejmowaniu różnego typu praktyk religijnych. Obecnie na terenie Zaolzia mieszka około 43 500 Polaków, co stanowi 11,8% ogółu jego mieszkańców⁴⁰.

³⁸ U. K a c z m a r e k: *Kultura zbiorowości polonijnych Europy Środkowej 1945–1989. Czechosłowacja, NRD, Węgry*. Poznań 1993, s. 29–31.

³⁹ S. Z a h r a d n i k: *Struktura narodowościowa...*, s. 5–6.

⁴⁰ Tamże, s. 12–13.

Stosunki wyznaniowe

Od XVI wieku na terenie Śląska Cieszyńskiego panowały dwie podstawowe religie: protestantyzm i katolicyzm. Pierwsze spisy ludności uwzględniające wyznanie pochodzą z 1910 roku. Wówczas w dawnych powiatach cieszyńskim i frysztackim mieszkało 72,6% katolików oraz 25% ewangelików, pozostały odsetek stanowiły inne wyznania, brak było osób deklarujących się jako bezwyznaniowci. W powiecie cieszyńskim obydwie największe wyznania reprezentowane były w jednakowym stopniu, natomiast we frysztackim zdecydowanie przeważali katolicy (86,4%). Jak wynika z kolejnych spisów (z lat 1921 i 1930), liczebność wyznawców katolicyzmu i protestantyzmu nieznacznie malała na rzecz nowo powstałego Kościoła Czesko-Słowackiego. Powojenne spisy ludności nie uwzględniały wyznania. Polityka państwowa zepchnęła działalność związków wyznaniowych na margines życia publicznego, a w zasadzie całkowicie go z niego usunęła. Działalność Kościołów uzależniona była od państwa. Na prowadzenie działalności duszpasterskiej księża musieli uzyskiwać zgodę państwową. Internowano wielu biskupów, księży, zlikwidowano klasztory. Kościół został odizolowany od większych grup społecznych. Wierzący byli dyskryminowani w życiu publicznym, zawodowym, społecznym, mieli też ograniczone możliwości kształcenia⁴¹. Księża, którzy próbowali rozwijać działalność duszpasterską (praktycznie ograniczoną do murów świątyń), byli przenoszeni na inne placówki bądź cofano im pozwolenie na pracę. Księża pracujący na Zaolziu, szczególnie podkreślający polskość tych terenów bądź pracujący z młodzieżą, byli wysyłani w głąb Czech lub Moraw, a także usuwani do Polski. Swoboda w działalności Kościołów zwiększyła się po 1989 roku, lecz istniejąca luka pokoleniowa w życiu religijnym, a także ogólne zeświecczenie społeczeństwa ograniczają możliwości jego rozwoju. Jednakże udział Polaków w procesie odbudowy religijnej świadomości społeczeństwa jest znaczny. Istniejące na Zaolziu Kościoły mają dzisiaj najczęściej charakter dwunarodowy – czesko-polski i z założenia wnoszą się ponad podziały narodowościowe. Inaczej wygląda duszpasterstwo w warunkach polonijnych, gdzie Polacy stanowią zamkniętą enklawę i dlatego Kościół może mieć charakter narodowy, inaczej zaś na pograniczu, gdzie przenikają się zarówno narodowości, jak i wyznania. Charakter życia religijnego zależy również od doktryny danego wyznania.

Na Zaolziu, gdzie dominują katolicy i ewangelicy, daje się zauważyć duże zróżnicowanie praktyk religijnych. Oprócz praktyk podstawowych, takich samych lub podobnych w obydwu Kościołach, widać także różne przejawy życia religijnego wynikające z dogmatyczno-religijnych uwarunkowań (na przykład kult maryjny i kult świętych w katolicyzmie i ich brak w protestantyzmie;

⁴¹ Ks. T. F i t y c h: *Kościół milczenia...*, s. 22.

święcenie przedmiotów – tzw. sakramentalii – w katolicyzmie i brak tego obrzędu w protestantyzmie; warto uzupełnić, że święci się jedynie te przedmioty, które należą według przepisów liturgicznych do istoty święta; w związku z tym wiele zwyczajów zachowanych w tradycji, jak np. święcenie ziół w dniu Matki Boskiej Zielnej, tj. 15 sierpnia, czy święcenie owsa 26 grudnia w dniu św. Szczepana, zaginęło).

Według ostatniego spisu ludności z 1991 roku⁴² w powiecie karwińskim żyje 39,2% katolików, a frydecko-misteckim (w miejscowościach, gdzie mieszkają Polacy) 43,5% katolików. Ewangelicy należący do Śląskiego Kościoła Ewangelickiego Augsburgskiego Wyznania stanowią w tych powiatach odpowiednio 5,4% i 31,4%, natomiast 36,2% ludności powiatu karwińskiego i 14,63% powiatu frydecko-misteckiego deklaruje się jako niewierzący (szczególnie w miastach). Pozostały odsetek stanowią inne wyznania, a także osoby, które nie złożyły żadnej deklaracji. Liczba wierzących na Zaolziu, w stosunku do całych Czech, gdzie udział wierzących w całej społeczności wynosi około 25%⁴³, jest wysoka. Na Morawach i Śląsku procesy sekularyzacyjne przebiegały znacznie wolniej niż w Czechach, co wynikało częściowo z odmiennych tradycji historyczno-religijnych (rozwój husytyzmu w Czechach, negatywny stosunek do rządzących katolickich Habsburgów).

Język i literatura

Awans rodzimego języka, będącego jednym z głównych elementów integracji poszczególnych społeczności etnicznych, stanowił dla mniejszości narodowych podstawę ich emancypacji i krystalizowania się rodzimej kultury, w tym także kultury religijnej⁴⁴. Język ojczysty był językiem literackim i jednocześnie oficjalnym, używanym także w sprawowanych obrzędach religijnych. Na Śląsku Cieszyńskim książka polska już w XVI wieku osiągnęła wysoką rangę. Wskazywała na przynależność do określonej wiary, była także instrumentem krzewienia polszczyzny. Pierwsze książki miały czysto wyznaniowy charakter⁴⁵. Umie-

⁴² Nie uwzględniono jednocześnie zróżnicowania narodowego i wyznaniowego; dane odnoszą się do wszystkich mieszkańców Zaolzia bez względu na narodowość.

⁴³ W tym 20% katolików, 5% inne wyznania; 30% uznaje *sacrum*, ale nie wiąże się z żadnym Kościołem, natomiast 45% to ateści – podają za: ks. T. F i t y c h: *Kościół milczenia...*, s. 65.

⁴⁴ D. O l s z e w s k i: *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*. Warszawa 1996, s. 35, 38.

⁴⁵ J. P i l c h: *Polskie pierwodruki...*, s. 15.

jętność czytania wśród mieszkańców Śląska Cieszyńskiego i szacunek dla polskiej książki sięgają czasów reformacji, a w większym jeszcze stopniu kontr-reformacji, kiedy prześladowanie „nowinek religijnych” doprowadziło do tego, że obowiązywał zakaz gromadzenia się w kościołach na kazaniach, a ludność sprzyjająca reformacji zdana była na nabożeństwa domowe, a te wymagały umiejętności czytania. Biblie, kancjonały i postylle stały się przedmiotami niezwykle cennymi⁴⁶. W XVII i XVIII wieku na Śląsku książki polskie były bardzo popularne. Kazania w kościołach protestanckich i katolickich zaczęto głosić także w języku polskim⁴⁷. Na początku książki sprowadzono z innych regionów, w przypadku ewangelików najczęściej z Brzegu, a także z Polski. W XVIII wieku pojawiły się polskie książki pisane już na Śląsku Cieszyńskim. Dość szybko postępująca oświata ludu przyczyniała się do lepszego zrozumienia nauki Kościoła, szczególnie wśród ewangelików. Duże zainteresowanie polską literaturą przetrwało na Zaolziu do czasów nam współczesnych. Jeszcze dzisiaj, prowadząc badania terenowe, można spotkać w niektórych domach stare książki religijne przechowywane z ogromnym pietyzmem. Dociera tu również literatura polska oraz prasa religijna, istnieją też miejscowe publikacje tego typu w języku rodzimym.

Omówione przeze mnie czynniki, tj. zmiany przynależności państwowej oraz administracyjnokościelnej Śląska Cieszyńskiego, stosunki narodowe i wyznaniowe, a także język i literatura, miały największy wpływ na ukształtowanie się współczesnego zróżnicowanego obrazu religijności ludności polskiej na tym terenie. Wzajemne relacje między członkami tej samej grupy etnicznej, jaką są na Zaolziu Polacy, wyznającej różne religie, w warunkach pogranicza nie zawsze były jednoznaczne. Mogliśmy to obserwować w przeszłości, kiedy dochodziło do konfliktów na tle religijnym, a także śledząc literaturę konfesyjną podkreślającą zasługi własnego wyznania w podtrzymywaniu polskości tych ziem. Obecnie, kiedy religia nie odgrywa już takiej znaczącej roli, więź narodowa staje ponad więzią wyznaniową.

⁴⁶ L. B r o Ź e k: *Źródła kultury ludowej*. W: *Płyniesz, Olzo... Zarys kultury duchowej ludu cieszyńskiego*. Red. D. K a d ł u b i e c. Ostrawa 1970, s. 29.

⁴⁷ I. P a n i c: *Przyczynek do problemu świadomości narodowej mieszkańców Księstwa Cieszyńskiego od średniowiecza do początków reformacji*. W: *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży. Studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Cieszyn 1994, s. 13.

**Historical and cultural conditions of contemporary
Polish folk religiousness in the Olsa region**

S u m m a r y

The Olsa region, as well as the whole area of Cieszyn Silesia, has been a ethnic, linguistic, cultural and religious borderland with all characteristic features of such areas. Frequent changes in its national status brought about changes of the national and religious relations and administrative and church status. They have also had an influence of religiousness of the local people. In 16th century there developed Protestantism, the history of which was dependent on local rulers. Later the fact that the area belonged to the Austro-Hungarian empire governed by Catholic Habsburgs had also an impact on religiousness of the people. The inter-war period witnessed the division of Cieszyn Silesia into a Czechoslovakian part (Zaolzie) and a Polish one, due to the decision of the Council of Ambassadors on 28 July 1920 in Spa, Belgium. In this way 123 923 Poles found themselves living abroad. Simultaneously churches of the area underwent an administrative division and there started to be organised religious life. After World War II religious matters of communist Czechoslovakia receded into the background (except the short period of the 1968 'thaw'). It was only after the 'velvet revolution' of 1989 that churches could act publicly on a larger scale.

**Geschichtlich-kulturelle Bedingungen der gegenwärtigen Religiosität
der polnischen Bevölkerung im Olza-Land**

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Olza-Land wie das ganze Teschner Gebiet ist in der Vergangenheit wie auch in der Gegenwart ein ethnisch-sprachlich-kulturelles und konfessionelles Grenzgebiet mit allen mit der Entwicklung einer solchen Region verbundenen Konsequenzen. Häufiger Wechsel der Staatsangehörigkeit brachte Veränderungen der nationalen und konfessionellen Verhältnisse sowie der amtskirchlichen Zugehörigkeit mit sich. Dies blieb auch nicht ohne Einfluß auf die Religiosität der hier wohnenden Bevölkerung. Im 16. Jahrhundert erschien und entwickelte sich auf diesem Gebiet der Protestantismus, dessen Geschichte im hohen Grade von den dortigen Herrschern abhängig war. Die spätere Zugehörigkeit zu der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, die von den katholischen Habsburgern regiert wurde, gab auch der Religiosität der einheimischen Bevölkerung ein Gepräge. In der Zwischenkriegszeit erfolgt die Teilung des zusammenhängenden Teschner Gebietes in das tschechische (das Olza-Land) und polnische Gebiet, die aufgrund der Entscheidung des Botschafterrates am 28. Juli 1920 in der belgischen Stadt Spa vollzogen wurde. Auf diese Weise sich 123923 Polen außerhalb der Landesgrenze. In dieser Zeit kam es zu amtskirchlichen Teilungen innerhalb der auf diesem Gebiet wirkenden Kirchen sowie zum Aufbau des organisierten Religionslebens. Nach dem 2. Weltkrieg im Jahre 1948 übernahmen die Kommunisten die Macht in der Tschechoslowakei und die konfessionellen Angelegenheiten an den Rand des öffentlichen Lebens verdrängt wurden (abgesehen von der kurzen Zeit des politi-

schen Tauwitters im Jahre 1968). Erst nach der „Samtrevolution“ des Jahres 1989 gewannen die Kirchen die Möglichkeit wieder, im weiteren Bereich öffentlich zu wirken.

In der Bearbeitung wurden fünf Faktoren der Analyse unterzogen, die den entscheidenden Einfluß auf das gegenwärtige Bild der Religiosität der polnischen Bevölkerung im Olza-Land hatten. Zu ihnen gehören: Wechsel der staatlichen und der amtskirchlichen Zugehörigkeit, nationale Verhältnisse, konfessionelle Verhältnisse sowie die Entwicklung der Sprache und der Literatur.